

ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 821.162.1-97.09“10/13”

ГІМН ГРЮНВАЛЬДСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ НАД ТЕВТОНЦЯМИ: УКРАЇНСЬКІ АСПЕКТИ ДИСКУСІЇ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ

Ірина КМЕТЬ

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
вул. Лисенка, 14, м. Львів, 79008, Україна, тел. (032) 276-77-53,
ел. пошта: ira_kmet@yahoo.com*

Проаналізовано одну з найдавніших пам'яток польської релігійної поезії (гіпотетичний час виникнення “Богородиці” – від XI до XIV ст.), дискусія про походження якої особливо гостро розгорталася наприкінці XIX – на початку XX ст. Основні проблеми дослідження – українські аспекти полеміки та її роль у становленні літературно-критичної думки в Україні та Польщі.

Ключові слова: пісня “Богородиця”, середньовічна польська релігійна поезія, гімн, Василь Щурат.

Про пам'ятку

“Богородиця” (з XV ст. – “Богародиця”) – назва найдавнішої середньовічної пам'ятки польської літератури, яка прославилася завдяки Грюнвальдській битві. Саме цією піснею польсько-руське військо після сигналу труб, як повідомляв Ян Длугош, розпочинало військовий похід на тевтонців у час здобуття перемоги під Грюнвальдом (1410 р.)¹, а польські рицарі виконували її на початку битви під Варною (1444 р.). Молитовний характер та ідейна спрямованість твору відобразилися у самій назві – релігійна пісня, укладена на честь Божої Матері. Історичний контекст виникнення та функціонування твору зумовив існування й інших видових окреслень пісні в науковій літературі – “визнання віри” поляків, польський “національний катехизм” або “національний гімн”². Згідно з найдавнішими свідченнями, пісня супроводжувала майже усі важливі громадські та родинні свята поляків. Б. Новодворський у фундаційному листі для домініканців (1622 р.) зазначав, що пісню співали різні верстви населення під час заручин, весіль, хрестин, похорон, судів, всіляких публічних справ. З особливою повагою виконували її військові – зокрема, середньовічні рицарі.

Пісня була коронаційним гімном династії Ягайловичів (Ягеллонів). Її виконували в час коронації Владислава Варненського (Варненчика) (короля Польщі у 1434–1444 рр.). Весь обряд коронації здійснювався латинською мовою, і лише “Богородиця” прозвучала польською. Таке суспільно-політичне значення і військовий характер пісні втратила в кінці XVI ст. З XVII ст. “Богородицю” виконували лише під час

¹ Potkowski E. *Grunwald 1410*. – Kraków, 1994. – S. 60.

² *Енциклопедический словарь* / под ред. И. Андреевского, изд. Ф. Брокгауза, И. Ефрона. – С.-Петербург, 1891. – Т. 4(7). – С. 178–179.

богослужіння в костелі³. Кс. Ф. Рачинський (1737 р.) згадував, що на той час пісня щодня звучала біля гробу св. Войцеха. Згадки Ю. Немцевіча (1812 р.) про те, що цю пісню виконують лише в неділі або свята, підтверджують занепад виконавської традиції популяризації “Богуродиці”. Поринути у забуття твору не дозволила доба відродження патріотичної поезії в XIX ст. Традицію виконання “Богуродиці” під Грюнвальдом увіковічнив у романі “Хрестоносці” Генрик Сенкевіч.

Час виникнення твору, на думку багатьох польських та українських дослідників, – ранне середньовіччя (від XI до середини XIV ст.). Походження пісні, її автентичність, текстологічний аналіз, з'ясування докладної історіографії – проблеми, дослідженню яких з кінця XIX ст. присвятили численні праці відомі польські та українські мовознавці, історики, культурологи.

Текст “Богуродиці” в рукописах

Пісня збереглася в багатьох рукописних варіантах (за різними джерелами їх кількість становить від 11 до 20)⁴.

Найдавніший відомий рукописний текст пісні (т. зв. “краківський I”) знайшов у збірнику латинських проповідей, які записав Мацей (Матвій) з Грохова в 1407 р., відомий польський бібліотекар, історик XIX ст., укладач каталогу рукописів бібліотеки Ягеллонського університету (видання 1877–1881 рр.) Владислав Віслоцький. Цей рукопис (Rkps 1619a) зберігається у Ягеллонській бібліотеці (бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові). У ньому є лише перша частина пісні, яку і вважають найдавнішою. Саме цей текст був опублікований у краківському “Статуті” Я. Лаского в 1506 р.

Другий найдавніший текст пісні (“краківський II” або “кцинський”) походить із краківського кодексу 1408 р. (за іншими даними – 1409 р.). Текст до кодексу був вписаний значно пізніше, але до 1420–1430 рр., про що свідчить стиль написання, традиція писання польською мовою. Найбільш розширеним варіантом пісні (що містить аж 19 рядків) вважають текст “варшавський” – із Національної бібліотеки у Варшаві (друга половина XV ст.).

До найвідоміших рукописів з текстом “Богуродиці” належать: рукопис з монастиря на Ясній Горі в Ченстохові XV ст.; рукопис 1526 р. з Цешина (фонд Бібліотеки Леопольда Яна Шершніка)⁵; рукопис Ягеллонської бібліотеки 1550 р.; два рукописи архіву Гнезненської капітули XVII–XVIII ст.; рукопис хору Гнезненського кафедрального собору, т. зв. “автентик”; два рукописи з міського архіву ратуші в Познані. Один із познанських рукописних текстів “Богуродиці” 1543 р. зберігається в бібліотеці університету (фонд Бібліотеки Скужевських з Любострона)⁶; рукопис із бібліотеки Замойських 1672 р.; два рукописи бібліотеки літературної каплиці св. Яна у Варшаві зі збірки Бачинського 1668 р.

Особливості тексту та мелодики “Богуродиці”

До XIII ст. не виявлено жодних відомостей про пісню, але те, що вона належить до найдавнішого часу формування польської літератури, засвідчують мовні особливості твору – стилістика, фразеологізми, архаїзми, характерні саме для польської (чи руської) мови XI ст. Окрім того, дослідники тексту звертали увагу на стилістичну (змістову)

³ Kowalski T. *Pieśń Bogarodzica przypisywana św. Wojciechowi*. – Warszawa, 1911. – 16 s.

⁴ Vrtel-Wierczyński S. *Wybór tekstów staropolskich*. – Warszawa, 1950. – S. 162–167.

⁵ *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce* / oprac. D. Kamolowa. – Warszawa, 2003. – S. 28.

⁶ *Ibidem*. – S. 258.

подібність твору з багатьма тогочасними літургійними творами, зокрема з популярним марійним антифоном 997 р. – “Salve Regina”⁷.

Первинний текст “Богородиці” з часом зазнав численних змін, словесних накрувань різних текстів, що створило можливості для поширення пісні у новій формі. Через це твір умовно можна поділити на три частини.

Перша частина, яка об’єднує рядки з рефреном “Кугіе eleison” (1–2) вважається найдавнішою, а її ймовірним автором, на думку багатьох дослідників, був св. Войцех, другий єпископ Празької єпархії. Друга частина пісні (т. зв. “великодня” (3–6)) дуже подібна до відомого чеського гімну “Hospodine, pomiluj nu!” – ще один аргумент на користь чеського походження твору. Третя частина – “насійна” (7–15). Окрім цього, до пісні належать 14 строф молитовних звернень до різних святих⁸.

Найдавнішими є дві перші строфи, стилізовані за зразком латинської гімнографії. Автентичним текстом “Богородиці” зазвичай вважають лише першу частину відомого сьогодні тексту.

Твір складається з молитовних прохань. Про молитовний характер свідчить рефрен з молитви – “Кугіе eleison”. Частота повторюваності рефрену дає змогу вважати пісню *тропом* – пісню, сформованою на основі латинської фрази (Кугіе eleison) з метою наближення змісту літургії тим, хто не знав латини. Молитовні звертання до святих відобразили основну ідею твору – молитва до Ісуса Христа за вірних та визнання посередницької ролі перед Всевишнім Діви Марії та Йоана Хрестителя.

Перша строфа – апострофа, звертання до Матері Божої (Bogurodzica – Matko Boga), щоб здобула прихильність до людей Ісуса Христа (zyszczy nam, spuści nam – zyskaj i ześlij nam łaski). Марія у творі – посередниця між Ісусом Христом та вірними.

Прохання другої строфи скероване до Ісуса Христа (bożycze – synu Boga). Вірні звертають увагу на заслуги Йоана Хрестителя (twego dzieła Krzciciela – ze względu Chrzciciela) і просять його дарувати усім всілякі ласки та блага: побожне життя на землі (zbożny pobyt – szczęśliwe, dostatnie życie) спасіння від смерті (rajski przebycie – przebywanie w raju).

Поєднання трьох осіб (Ісуса Христа посередині, Матері Божої та Йоана Хрестителя з обох боків) в іконографічному мистецтві ще з часів середньовіччя отримало назву “деісіс” (з грецької – “моління”). Таким чином, пісня могла виникнути з грецької традиції християнства, принесеної до Польщі з Чехії, де ще перед прийняттям західного обряду була популярною слов’янська візантійська традиція. Це одна з найпоширеніших теорій походження пісні. Доказом цього є і згаданий мотив деісіс, і еволюція назви твору (“Bogurodzica” (найдавніша назва) → “Bogarodzica” (назва твору з XV ст.)). Грецька назва *Theotokos* в перекладі на латинську отримала дві можливі інтерпретації: *Dei genitrix*, звичайна жінка, що народжує Сина Божого, і *Mater Dei* – Матір Бога. Цей аспект трактування Богородиці знайшов особливе відображення у польській релігійній культурі, адже в різних джерелах можна зустріти різні форми згаданого окреслення Діви Марії. “Богородиця” (Bogurodzica) (жінка, що народжує Богові) – слово, відоме у Польщі з XIII ст.; саме під таким заголовком з’явився аналізований твір. І лише у XV ст., за давньоруською традицією, почала функціонувати інша назва, в якій наголошується на тому, що Діва Марія породила Бога – “Богародиця” (Bogarodzica).

Багато семантичних та лінгвістичних аспектів тексту “Богородиці” сьогодні залишаються незрозумілими, адже низка граматичних зворотів, характерних для раннього

⁷ Stręciwilk J. Bogurodzica // *Encyklopedia katolicka*. – Lublin, 1976. – S. 722.

⁸ Vrtel-Wierczyński S. *Wybór tekstów staropolskich...* – S. 162–167.

середньовіччя, зазнала змін або взагалі зникла з мовлення. Цим зумовлюється і ще одна важлива проблема – розуміння мистецького сенсу твору⁹.

Текст містить чимало архаїзмів, слів, застарілих навіть для XV ст. – це одне з важливих свідчень можливого датування пам'ятки до XV ст.

Лексичні архаїзми:

dziela – для
bożyc – Син Бога
Gospodzin – Пан
zbożny – у достатку
przebyt – життя, існування
rodzica – матір.

Словотвірні (застарілий спосіб творення виразів) особливості:

Bogurodzica – в XV ст. говорили “Богародиця” – матір (кого?) Бога, а не матір (кому?) Богу.

Флексійні (давні кінцівки словозмін):

raczy – racz
zyszczy – pozyskaj
spruści – ześlij
іменники містять давнє закінчення кличної форми – -y, -i.

Синтаксичні (невживаний спосіб поєднання виразів у реченні) особливості:

Bogiem sławiena – яку прославив Бог.

Фонетичні (давній спосіб вимови виразів):

Krzciciela – Chrzciciela
sławiena – wysławiana (запозичення з чеської мови)
zwolena – wybrana.

Стиль написання твору – середньовічний речитативний вірш, стопи якого характеризуються різною величиною. Перший рядок містить 15 складів, третій – 6. Римування зовнішнє (posimy – prosimy) і внутрішнє (zyszczy nam – spruści nam у третьому рядку).

Мелодія пісні – середньовічний хорový розспів, який виконували без акомпанементу інструментів. Дослідники зазначають, що кожна виокремлена частина пісні характеризується специфічною мелодикою з особливостями григоріанського та народного співу. На сьогодні відомо 16 нотних рукописів пісні (XV–XVIII ст.). Найдавніший – з Ягеллонської бібліотеки 1407 р. Наспів “Богародиці” графічно зафіксував польський композитор Францішек Лессель (1790–1838) і видав разом із твором Юліана Урсіна Немцевіча “Śpiewy historyczne”. Французький текст із нотами в “Revue musicale” Фетіса видав Войцех Совінський.

Теорії походження пам'ятки – дискусії довкола “Богуродиці”

Поєднання в одному творі молитовного та звеличувально-патріотичного духу, існування численних легенд та переказів, відсутність історіографічних вказівок щодо походження твору, його автора (тексти-варіанти, що збереглися до сьогодні, датовані здебільшого XV ст.), вплинуло на виникнення низки дискусійних проблем, полеміка

⁹ Kalina A. *Rozbiór krytyczny pieśni “Bogurodzica”*. – Lwów, 1880. – 122 s.

над якими велася на сторінках української та польської преси в XIX – на початку XX ст. Основні напрямки дискусії стосувалися ідентифікації автора твору; походження пісні (польська або давньоруська традиція); детального текстологічного аналізу пісні.

До кінця XIX ст. найдавнішою писемною згадкою про твір, але без вказівки на її автора, вважали привілей XVI ст. єпископа Яна з Радліц. Саме в цьому документі краківський єпископ Ян Радліца підтвердив запис 1386 р. Яна з Мельштина про співання пісні. Про “*canmen patrium*”, що співало польське військо під Грюнвальдом і Танненбергом, залишив письмове свідчення відомий польський хронограф Ян Длугош. Це, як і детальний текстологічний аналіз пісні, дало підстави вважати, що твір сформований не пізніше середини XIII ст.

У 1506 р. гімн вперше опублікував архієпископ і примає Польщі Ян Лаский (1455–1531) у краківському збірнику “*Commune inclyti Poloniae regni privilegium etc.*”. Він і згадав про ймовірного автора твору – чеха-місіонера, одного з перших проповідників християнства на польських землях X ст., св. Войцеха¹⁰. Очевидно, “Богуродиця” виникла в час після прийняття християнства. Цілком можливо, що до Польщі вона потрапила разом із запозиченими чеськими книгами, в яких і була записана поруч з іншими релігійними піснями. Таким чином, твір могли створити чехи за зразком пісень, які самі виконували. Можливо, що ця пісня була частиною літургії, на що вказує стилістика твору.

Щоправда, згодом, у XIX ст. (дослідження В. Нерінга¹¹, М. Бобовського¹²) було доведено фальсифікацію цього документа, що поставило під сумнів правдивість свідчень про дату появи пісні. Дослідники спростували це твердження, оскільки чеський єпископ не так довго перебував у Польщі, а тому не мав можливості опанувати польську мову на писемному рівні. Однак лінгвістичний компаративістичний аналіз тексту дає змогу виокремити низку чеських мовних інспірацій, що не суперечить польському походженню пісні. Професор Ягеллонського університету Ян Лось стверджував, що у X ст. з усіх релігійних польськомовних текстів могли існувати “*Отче наш*” та “*Вірую*”. Крім того, відомо, що св. Войцех заперечував використання в церковній богослужбовій традиції народної польської мови і був адептом латиномовної традиції¹³. Аналіз лексичного складу тексту найдавнішого варіанту дозволяє датувати текст не раніше, ніж кінцем XIII ст.

Таким чином, існує декілька теорій походження та авторства пісні. Про візантійське походження твору у своїх наукових працях писали Я. Біркенмаєр¹⁴, А. Стендер-Петерсен, А. Стеффен. Адептом руського походження пісні став В. Щураг. Ю. Кшижановський вважав, що архаїзми у пісні мають давньоруське походження, хоч сама вона була коронаційною піснею династії Ягайловичів. Про староцерковнослов'янську мовну основу пісні, але в чеській редакції, яка згодом була змінена польською традицією, говорив Р. Якобсон.

Окрім спростованої в XIX ст. гіпотези про авторство св. Войцеха (X ст.), автором пісні вважають францисканця Богухвала – сповідника св. Кінги, дружини Болеслава Встидливого. Детальне висвітлення цієї теорії знаходимо в дослідженнях

¹⁰ Nehring W. *Kurs literatury polskiej*. – Poznań, 1866. – 375 s. *Энциклопедический словарь...* – Т. 4(7). – С. 178–179.

¹¹ Nehring W. *Pieśń Bogurodzica // Studia literackie*. – Poznań, 1884. – S. 1–26.

¹² Bobowski M. *Polska poezja kościelna od najdawniejszych czasów aż do wieku XVI*. – Warszawa, 1885. – S. 99–100.

¹³ Joś J. *Bogurodzica. Pierwszy polski hymn narodowy*. – Lublin, 1922. – S. 3.

¹⁴ Birkenmajer J. *Bogardzica Dziewica*. – Lwów, 1937.

А. Брюкнера¹⁵. Його теорія базується головним чином на аналізі внутрішнього змісту та смислу пісні, а також життя та діяльності св. Кінги.

На думку дослідника, пісня присвячується не Божій Матері, а Ісусу Христу. Богородиця та Йоан Хреститель згадуються в тексті принагідно, але відповідно до давньоруської традиції вшанування в єдності Ісуса Христа, Божої Матері та Йоана Хрестителя. Підтверджують це й окремі епізоди з життя дружини Болеслава. За словами біографа св. Кінги, вона після вінчання з Болеславом тричі, рік за роком, просила чоловіка зберегти їй дівоцтво. Перший рік – в ім'я Ісуса Христа, другий рік – в ім'я Богородиці, третій рік – в ім'я св. Йоана Хрестителя, якого вважала своїм покровителем. Саме цей факт із життя св. Кінги, на думку А. Брюкнера, став неспростовним доказом внутрішнього генетичного зв'язку пісні з інтимними подробицями життя королеви-монахині. Крім того, відомо, що після смерті чоловіка св. Кінга прийняла постриг у монастирі кларисок у Сончі і прожила там 13 років аж до смерті (1292 р.). Впродовж цього часу монахиня по-особливому вшановувала Божу Матір – щоденно читала польськомовні псалми, співала невідомі нам сьогодні гімни на Її честь. Тому, за ще одним припущенням проф. А. Брюкнера, автором пісні міг бути лише її сповідник – францисканець Богухвал – той, кому були відомі усі таємниці життя святої. Пісня відобразила внутрішній світ, переживання св. Кінги. Богухвал створив, а точніше, записав пісню в сандецькому монастирі близько 1280 р.

Відкриття А. Брюкнера, а точніше, брак письмових свідчень-аргументів у цій гіпотезі викликав низку критичних думок як у польських, так і в українських дослідників¹⁶. Варто зазначити, що тоді ж з'явилися чотири ґрунтовні дослідження відомих польських мовознавців про пісню (А. Пжездзецького¹⁷, Я. Римаркевіча¹⁸, Р. Пілата¹⁹ та А. Каліни²⁰). Кожен із дослідників через ґрунтовний мовознавчий аналіз тексту намагався з'ясувати усі найважливіші питання, пов'язані з пам'яткою, історією її виникнення, реконструкцією словесного інваріанту, мелодики. А найважливіше – з'ясувати та підтвердити її приналежність до польської культури та здатність відображати найважливіші етапи формування польської мови. Проте ніхто із вказаних авторів не наслівався з упевненістю назвати поляка творцем пісні. Сміливе оперування сумнівними фактами, намагання однозначно сформулювати відповідь на “загадку історії” спонукало українського літературознавця, фольклориста, мовознавця та письменника, майбутнього директора Львівської бібліотеки АН УРСР Василя Щурата до наукового осмислення та вирішення цієї проблеми, але у східнослов'янському ракурсі.

У своїх дослідженнях, спровокованих, головним чином, публікацією А. Брюкнера, В. Щурат передовсім намагався детально проаналізувати усі відомі на той час спроби

¹⁵ Brückner A. Bogurodzica. Rozwiązanie zagadki // *Biblioteka Warszawska*. – 1901. – Т. CCXLIV. – S. 79–106.

¹⁶ Heck K. Z piśmiennictwa krajowego. Bogurodzica. Rozwiązanie zagadki // *Przegląd Powszechny*. – Kraków, 1901. – Т. LXXII. – S. 252–262.

¹⁷ Przeździecki A. *Pieśń Bogarodzica wraz z nutą z rękopismu Częstochowskiego z końca wieku XVgo w podobiznie wydana i porównana z dwoma dawniejszymi odpisami i z drukowanemi tekstami* (Odbitka z Bibl. war.). – Warszawa, 1866. – 20 s.; Ejusdem. O dwóch odpisach pieśni Bogarodzica // *Rocznik Towarzystwa Nauk Krakowskiego*. – Kraków, 1869.

¹⁸ Rymarkiewicz J. *Pieśń “Bogu-Rodzica”* (Odbitka z X tomu *Roczników Towarzystwa przyjaciół nauk poznańskiego*). – Poznań, 1878. – 77 s.

¹⁹ Pilat R. *Pieśń Bogarodzica: I. Restytucja tekstu pieśni* (Odbitka z tomu IV *Pamiętnika Wydziału filolog. i hist.-filoz. Akademii umiej.*). – Kraków, 1879. – 114 s.

²⁰ Kalina A. *Rozbiór krytyczny pieśni Bogarodzica*. – Lwów, 1880. – 122 s.

історіографічного розгляду пам'ятки²¹. Український дослідник запропонував свій історико-культурологічний, лінгвістичний аналіз тексту, що дозволило йому піддати нищівній критиці гіпотезу А. Брюкнера про польське походження пісні, його спосіб вести дискусію, застосовуючи “ігнорування того, що кому не на руку; фальшованя того, що несфальшоване; промовчування того, що фальші демаскувало-б; кепкованя або жартованя тільки доз, кілька під рукою”²².

Як підсумок усіх критичних зауважень та запропонованого історико-літературного дискурсу для середньовічної пам'ятки, В. Щурат сформулював найважливіший висновок – ця пісня належить до західно-руських пам'яток кінця XIV ст., твір зберігся в декількох польських транскрипціях XV і XVI ст., через що й втратив зв'язок з руською традицією на рівні тексту. Ілюстрацією та підсумком доведено В. Щурата стала транскрипція найдавнішого тексту “Богородиці” (1407 р.). Дослідник запропонував т. зв. слов'янський варіант, що ґрунтується на західно-руській традиції мовлення. Лише такий давньоруський варіант, на думку В. Щурата, дозволяє по-справжньому збагнути значення твору, семантику образів та відповіді на усі лінгвістичні загадки.

Нез'ясованою до сьогодні залишається первинність молитовного або військового характеру пісні²³. На це питання намагався сформулювати відповідь і В. Щурат. На думку українського дослідника, пісня від початку була військовою, на що наштотувхує зміст твору, зумовлений візантійською традицією. З давніх часів Пресвяту Діву Марію та Йоана Хрестителя на Русі вважали покровителями воїнів. Про це свідчить і традиція вшанування Покрову Божої Матері на українських землях²⁴. Достовірність цих висновків підтверджують й інші праці В. Щурата – дослідження вшанування Божої Матері, марійної проблематики в історії, культурі, літературі українців²⁵. Лише на Русі, у цілком військовій пісні, якою і була “Богородиця”, стверджує дослідник, могла втілитися “троїстість” імен – Богородиці, Ісуса Христа та Йоана Хрестителя. Апелюючи до хроніки Я. Длугоша, В. Щурат припускає, що основою польського війська, з чиїх вуст і лилася “*patrium carmen*”, були литовсько-руські полки великого литовського князя Вітовта²⁶. На те, що пісня від початку була бойовою, або принаймні досить швидко ввібрала у себе саме такі функції і відіграла визначальну роль в історії польського війська, що зафіксовано в найдавніших історичних хроніках, наштотувхують слова “*Kucie eleison*” – із таким кличем у середньовіччі війська часто розпочинали бойові дії. У цій пісні слова-ключ належать саме руському війську. На такі висновки дослідника наштотувхнула мова ґрунвальдської пісні: “Не є вона ані чиста старопольська, ані старо-

²¹ Щурат В. *Дві статі про Ґрунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерови.* – Жовква, 1906. – 32 с. Його ж. *Ґрунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczca). Памятка Западноруської літератури XIV в.* – Жовква, 1906. – 52 с. Його ж. *Ґрунвальдська пісня в світлі її мельодії // Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1907.* – Львів, 1906. – С. 39–49.

²² Щурат В. *Дві статі про Ґрунвальдську пісню...* – С. 7–8.

²³ Філолог проф. Є. Бартмінський (Польща), зрештою, як і більшість польських дослідників, вважає, що первинно пісня була релігійною з інтенцією похвально-прохальної молитви. І лише згодом, завдяки історичним подіям, набула патріотично-військового характеру “*carmen patrium*” (Bartmiński J., Nieberzegowska-Bartmińska S. *Intencja a funkcja tekstu // Oblicza komunikacji / pod red. I. Kamińskiej-Szmał, T. Piekoty.* – Kraków, 2006. – S. 29).

²⁴ Щурат В. *Ґрунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczca)...* – С. 43.

²⁵ Щурат В. *Маріїнський культ на українських землях давньої польської держави.* – Львів, 1910. – 22 с.; Його ж. *Найстарша лірика в українській літературі // Його ж. Літературні начерки.* – Львів, 1913. – С. 85–87; Його ж. *Із старої галицької літератури // Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 1908. – Т. LXXXII. – С. 181–188.

²⁶ Щурат В. *Ґрунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczca)...* – С. 21.

польська з чехізмами, ані – як би може від мене хто вчути сподівався – старопольська з церковщиною. Є то – по науковій термінології – западно-руська мова, а саме та староруська мова, яка в литовсько-руській історичній добі улягла переможному впливові білорусини, що в фонетиці має багато спільного з українським”²⁷. Своє твердження дослідник підкріпив ґрунтовним мовознавчим аналізом тексту пісні та її мелодики.

Таким чином, величезна популярність пісні в Польщі, зміна її статусу (підняття до національного гімну), поява рукописних польськомовних варіантів, фіксація мелодії припадають на час після перемоги 1410 р.: “На Руси мелодия популярної пісні, таксамо як і текст, найімовірніше й не була записувана”. Усна народна традиція визначала спосіб поширення пісні. Саме так дослідник пояснив відсутність давньоруських рукописів з текстом пісні.

Дискусія між двома вченими, дослідниками літературної спадщини минулих століть не залишила осторонь українську громадськість того часу. Підтримка поглядів В. Щурата та спростування, заперечення його тверджень аж до звинувачень у нефаховості відобразилася в рецензіях, критичних відгуках І. Франка, Б. Барвінського, Ю. Яворського, І. Свенціцького, що свідчить про актуальність та важливість дискусії на початку ХХ ст., в час формування неспотвореного погляду на розвиток української чи польської літературної творчості.

Основний закид історика Б. Барвінського на адресу В. Щурата – “цілковите незнане історичної критики”, неправильне розуміння хроніки Я. Длугоша, “Бо Длугоша Щурат, мабуть, в оригіналі не бачив, а взяв лиш дане реченє з другої руки”²⁸. Дослідник звернув увагу на надуманість аргументів В. Щурата щодо співу пісні русько-литовської частини війська, адже в оригіналі йдеться про інше – про ціле військо. Крім того, Б. Барвінський ставить під сумнів те, що литовці могли вправно володіти руською мовою²⁹. Звідси дослідник сформулював ще низку цілком логічних питань, відповіді на які в поясненнях В. Щурата не знаходимо: чи могли представники литовської інтелігенції, які володіли руською, брати участь у військових діях? Чи міг король Ягайло популяризувати пісню сумнівного походження, або пісню “православної Русі”? У кінці критичної рецензії Б. Барвінський підсумував свої наміри: “не мішаючись, яко нефаховець, до фільольогічних і інших висновків в студії д-ра Щурата, констатую в інтересі історичної правди, що історичні висновки д-ра Щурата є не лише зовсім хиблені, але й заразом є доказом крайного легковаження, з яким др. Щурат, як нефаховець, відніс ся до історичної науки взагалі”³⁰. Не сприйняв аргументів В. Щурата на користь західно-руського походження “Богородиці” й І. Свенціцький, для якого найкориснішим у дослідженні виявився вступ – огляд історіографії, що може допомогти багатьом дослідникам ґрунтовно вивчити та по новому розглянути цю проблему, “але без натягань в сторону східно-славянського походження західно-славянської пам'ятки”³¹. На думку вченого, “докази д-ра Щурата дуже хиткі” і не переконують у правдивості. Наголоси у словах пісні, на які звертав увагу В. Щурат, цілком відповідають традиції

²⁷ Щурат В. *Грунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczka)*... – С. 22.

²⁸ Барвінський Б. *Bogurodzicza dzewiczka a історичні висновки д-ра Щурата. (В інтересі історичної правди)*. – Львів, 1906. – С. 7, 8.

²⁹ Там само. – С. 23–24.

³⁰ Там само. – С. 41.

³¹ Свенціцький І. Рец. на публ.: Щурат В. *Грунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczka)*. Памятка западно-руської літератури XIV в. Жовква, 1906. 52 с.; Щурат В. Дві статі про Грунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерови. Жовква, 1906. 32 с. // *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. – Львів, 1908. – Т. LXXXII. – С. 219–221.

латинської музики XIV ст., а оспівування Божої Матері, Сина Божого та Йоана Хрестителя (за словами В. Щурата – яскраве вираження східнослов'янської традиції вшанування святих) – ознака візантійської культури, спільної для усього християнства, що відобразилося у численних молитвах, апокрифах, проповідях, піснях.

У контексті формування української критичної думки про пісню, а також рецепцій поглядів В. Щурата заслуговує на увагу праця ще одного українського філолога – Юліана Яворського³². Він сумлінно опрацював, перевінив аргументи А. Брюкнера та В. Щурата і з притаманною справжньому досліднику вираженістю, позитивістичним підходом до визначеної проблеми констатував: “відкриття” обох учених є ніщо інше, як цілком протилежні за своєю суттю гіпотези, що існують, але, на жаль, не змінюють дійсність – засвідчення і доведення давньоруського походження пісні не змусить її втратити своє місце серед літературних пам'яток Польщі. Дослідник із сумом підсумовує: столітні питання про походження і характер пісні “Богуродиця” залишається й далі без відповіді, таємним і складним сувоєм під сімома печатами³³.

Висновок Ю. Яворського залишається актуальним і сьогодні. Дослідження найвизначнішої пам'ятки польської літератури, пісні “Богуродиця”, започатковане в першій половині XIX ст., триває досі. Дослідники творчої діяльності В. Щурата не омінують бодай згадкою важливість, оригінальність, текстологічне підґрунтя дослідження українського ученого знакового твору для східних та західних слов'ян³⁴. Важливо, що теорія В. Щурата про давньоруське походження твору не загубилася в часі та просторі літературно-наукової критики, визначила перспективи та межі дослідження твору, а також зайняла вагоме та постійне місце серед численних опусів про пісню як в українському, так і польському літературознавстві. Про це свідчать сучасні публікації³⁵. Зрештою і сам В. Щурат не був наодинці зі своїми поглядами. Зберігся лист до нього сучасника та однодумця – композитора, священника Віктора Матюка, у якому він висловив вдячність та захоплення В. Щурату: “невсипущою працею і витривалими дослідками відгребалисте для нас дорогоцінний літературний забиток нашої бувальщини і нашої культури, і для нашого народу майже запропаший”. О. Віктор Матюк доводив українську основу мелодії пісні, а напрацювання у цьому напрямку Полінського та інших польських науковців, які доводили латинське підґрунтя твору, визнав непереконливими та надуманими³⁶.

Неординарні погляди українського вченого спонукали багатьох польських та українських дослідників до переосмислення та перепрочитання твору. Саме в цьому і полягала, на думку І. Франка, суть праці В. Щурата: “позитивні результати розвідки, авторові здогадки що до місця, де могла повстати ся пісня, хоч мають за собою значну правдоподібність, усе таки не творять головної вартости праці. Головну вартість її бачимо власне в найширшій, критичній частині. др. Щурат піддає особливо праці проф. Брікнера дуже докладній аналізі, виказує неточности і натягання в його розборі

³² Яворській Ю. *Новая гипотеза о происхождении т. наз. Грюнвальдской пѣсни (Bogurodzica dzewicza)*. – Київ, 1907. – 25 с.

³³ Там же. – С. 25.

³⁴ Кирчів Р. Літературознавча спадщина Василя Щурата // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника* / за ред. М. Вавричин, Л. Дмитрієва. – Львів, 1993. – Вип. 2. – С. 92. Вальо М. Степан Щурат – дослідник творчості Василя Щурата // *Там само*. – С. 105.

³⁵ Stręciwilk J. *Bogurodzica*... – S. 722.

³⁶ Канчалаба С. О. Листування Віктора Матюка з діячами української культури, духовними особами (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ) // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника* / за ред. М. Вавричин, Л. Дмитрієва. – Львів, 1998. – Вип. 6. – С. 14–20.

язикової сторони пісні, довільність і безпідставність його гіпотези про зв'язок між піснею “Bogurodzica” і монашим житєм королевої Кінги в Новім Санчі і апіорність тези проф. Брікнера, що мову і зміст пісні треба роздивляти як твір широко-польський з виключенням впливів чешчини і церковно-славянщини. Др. Щурат навпаки силкується доказати, що власне язиково і що до змісту пісня “Bogurodzica” вповні корінить ся в церковно-славянській, спеціально білоруській традиції. Сей несподіваний зворот надає праці дра Щурата признак сенсаційности; польські вчені, що займають ся дослідками над сею памячкою, будуть змушені заняти становище супроти сеї розвідки, а зглядно значно розширити обсяг своїх пошукувань”³⁷.

За весь час існування наукового зацікавлення твором, в Польщі та Україні видано близько 200 найрізноманітніших досліджень про “Богородицю”, велику частину з яких можна віднайти і в мережі Інтернет³⁸. Важливе місце серед польської історіографії займають дослідження згаданих українських, зокрема львівських, науковців.

Існування дискусії довкола пісні, видання праць з критичними поглядами, полеміка на початку ХХ ст. та тяглість, нерозв'язаність сформульованих проблем аж до сьогодні яскраво відображають стан та розвиток наукової критичної думки в Україні. Домінування Західної (латинської) або Східної (православної) традиції у творі; відображення у ньому історичних реалій, поглядів справжнього творця, можливо, переписувача пісні або усної, фольклорної традиції – питання, на які можна отримати ймовірні відповіді в багатьох відомих працях. Очевидно, не помиляється той, хто й не намагається помилитися; а також той, хто старанно прагне знайти Істину. Загадки, спровоковані текстом давньої пісні під назвою “Богородиця”, залишилися у спадок сучасним і майбутнім філологам та історикам.

THE HYMN OF GRUNWALD VICTORY OVER TEUTONS: UKRAINIAN ASPECTS OF THE DISPUTE ABOUT ITS ORIGIN

Iryna KMET'

*V. Stefanyk L'viv National Scientific Library,
14, Lyssenko Str., L'viv, 79008, Ukraine, tel. (032) 276-77-53,
e-mail: ira_kmet@yahoo.com*

One of the oldest samples of the Polish religious poetry (the hypothetic time when “Bogurodzica” appeared is from the 11th to 14th century) is analyzed in the article. The dispute about its origin was especially dramatic at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The main problems of the research are the Ukrainian aspects of the dispute and its role in the development of the literary critical thought in Ukraine and in Poland.

Key words: “Bogurodzica” song, medieval Polish religious poetry, hymn, Vassyl' Shchurat.

³⁷ І. Ф. Др. В. Щурат. Грюнвальдська пісня (Bogurodzicza dzewiczca). Памятка Западноруської літератури XIV в. Жовква. Наклад М. Петрицького. З печатні оо. Василян. 1906, стор. 52 і на окремій картці фотографічна знімка з Кшинського тексту Матія з Грохова // *Літературно-науковий вістник*. – Львів, 1906. – Річник 9, том 35 (за вересень). – С. 504–505.

³⁸ http://www.usc.edu/dept/polish_music/repertoi/bogurodzicza.html; <http://bogurodzicza.c10.pl/>; <http://en.wikipedia.org/wiki/Bogurodzicza>.

**ГИМН ГРЮНВАЛЬДСКОЙ ПОБЕДЫ НАД ТЕВТОНЦАМИ:
УКРАИНСКИЕ АСПЕКТЫ ДИСКУССИИ
О ПРОИСХОЖДЕНИИ ПАМЯТНИКА**

Ірина КМЕТЬ

*Львовская национальная научная библиотека Украины имени В. Стефанька,
ул. Лысенко, 14, г. Львов, 79008, Украина, тел. (032) 276-77-53,
эл. почта: ira_kmet@yahoo.com*

Проанализирован один из наиболее древних памятников польской религиозной поэзии (гипотетическое время появления “Богородицы” – от XI до XIV вв.), о происхождении которого дискуссия особенно остро разгорелась в конце XIX – начале XX вв. Главные проблемы статьи – украинские аспекты полемики и ее роль в становлении литературно-критической мысли в Украине и Польше.

Ключевые слова: песня “Богородица”, средневековая польская религиозная поэзия, гимн, Василий Щурат.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2010

Прийнята до друку 25.03.2010